

МАРШРУТИТЕ НА ЕДИН ВЪЗРОЖДЕНСКИ УЧИТЕЛ И РЕВОЛЮЦИОНЕР (ТОДОР ПЕЕВ, 1842–1904)

Мая Горчева

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Тодор Пеев е личност с приноси както във възрожденската просвета, така и в борбите за национална независимост. Цел на разработката е да скицира маршрутите на дейността му в пределите на Османската империя и в емиграция както преди, така и след Освобождението. Век по-късно е преоткрито и творчеството му. По маршрутите на Тодор Пеев можем да възстановим картината на мобилността на възрожденеца и да очертаем основните ѝ мотиви: в търсене на по-добро образование, учителската професия, революционната дейност, принудителната емиграция, служебните назначения. В контраст с представата за традиционната уседналост, възрожденският човек се движи свободно в пространството, следвайки своите цели. Припомняйки детайли от биографията на етрополския учител, отдаваме почит на приноса му към революционните и просветителските идеали. Чрез личната история се разкриват етнокултурното богатство и многоезичието на възрожденската епоха.

Ключови думи: Тодор Пеев; мобилност; възрожденски учител; революционер; емиграция

ВЪВЕДЕНИЕ

Мястото на Тодор Пеев в историята на Българското възраждане отдавна е очертано и с авторитета му на отлично подготвен учител, и като председател на тайния революционен комитет в Етрополе, близък съратник на Васил Левски и Димитър Общи, а по-късно в емиграция – на комитета в Браила. Именно нему поръчва Христо Ботев да предадат тефтерчето му, преди да тръгне с четата си. Близо век по-късно, в края на 60-те години на XX век, се установява неговото авторство на пиесата „Фудулеску, прокопцаният зет на хаджи Стефания“, получила оценката, че е „най-добрата българска драма на предосвобожденската епоха“ (Peleva, 1992, р. 155). В личността и дейността на етрополския учител се събират най-разностранни прояви на възрожденския деец – учител, революционер, по-късно в емиграция – редактор и журналист, чийто драматургичен талант така и не успява да се разгърне. А след Освобождението дългът го призовава да заеме редица административни постове и да съдейства за изграждането на новата държавност.

Фактите от житейския път и дейността на Тодор Пеев са изложени въз основа на съхранени и издадени архивни документи, както и авторовите спомени, но колкото пълно са осветлени отделни епизоди, толкова други хронологични отрязъци липсват. Най-цялостно са проследени в монография на Дочо Леков, озаглавена „Тодор Пеев. Страници от живота и съдбата на един възрожденец“ (Lekov, 1978). Фокусирането върху определени моменти и извеждането им като

особено натоварен смислов наратив виждаме и в появата им в жанрове, които са на границата между документа и авантюрното повествование, например в епизоди от „Миналото“ на Стоян Заимов (с първо издание от 1884–1889 г. и второ преработено от 1898–1899 г.), а Петър Мирчев определя своята книга „Етрополецът“ (1977) като „документална повест“. Следвайки Стоян-Заимовия стил на превръщането на фактите от нелегалната комитетска дейност в сензационно четиво, в наше време Тодор Пеев се превръща в персонаж от романа „Възвишение“ на Милен Русков (2006). Като изцяло фикционален персонаж е представен в романа „Бреговете на Бохемия“ от Румен Денев (2025), но не във връзка с революционната му дейност, а в следосвобожденската действителност и във въображаем политическо-шпионски сюжет.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

От основните източници (Lekov, 1978), авторовите спомени, както от конкретни изследвания върху Априлското въстание или краеведски трудове за Етрополе може да се извлече основният разказ за историческата личност Тодор Пеев.¹ За възстановяването му в пълнота, за да се осветлят отделни детайли и да се фиксира точната датировка на събитията, се изисква още изследователска работа в наличните архиви, както и съпоставяне с общоисторическия контекст. Въз основа на вече изнесените данни и изследвания в разработката си поставям за цел да очертая житейския път на Тодор Пеев и дейността му, като ги насложа върху географската карта и проследя личната биография в единство с родното пространство. Вместо строго историографско описание, личната биография дава материал за културно-антропологически наблюдения. От съществуващите данни са дестилирани неоспоримите пространствени маркери и са проследени точките на установяване и маршрутите на възрожденеца. На тази основа може да се изследва социалната мобилност на възрожденския човек като подстъп към разбирането на менталитета и нагласите му. Вниманието в предприятия анализ е насочено към очертаването на мобилността като характерна черта в социалната и професионалната характеристика на възрожденеца. Представянето на дейността на възрожденеца ще бъде основа за систематизиране на маршрутите и на жизнените цели.

РЕЗУЛТАТИ

Маршрутите на Тодор Пеев ще изведем, като маркираме някои основни житейски събития от биографията му. Най-малък син в многолюдното семейство на виден етрополец, Тодор отрано показва склонност към учение. В училището в родния град постъпва шестгодишен и скоро след това заминава да продължи обучението си в по-доброто Ловешко училище. Още в края на същата 1858 г. обаче заминава в София, научил за тамошното трикласно училище на Сава Филаретов. Поради добрите си резултати само след няколко месеца той е определен за помощник на учителя за по-долните класове, а когато от Самоков търсят учител за своя град, за такъв е определен Тодор Пеев. От края на 1860 г. той енергично започва преустройството на класното училище в Самоков, въ-

вежда нови предмети и нови педагогически методи. С опора върху предходния опит в училището съставя „Главни правила за управлението на Самоковското общенародно българско училище“ (Kyulanov, 2018). След две успешни учебни години съвсем младият даскал напуска. В края на 1862 г. е починал баща му и той решава със своя дял от наследството да замине за Цариград за по-високо учение във френския лицей в квартала „Бебек“. След като изкарва две години при френските учители лазаристи (1863–1864), недостигът на средства го принуждава да напусне и да се условия за учител в Силистра. От началото на 1865 г. той попада в мултиетническата среда на крайдунавския град и сред това „българо-влахо-гагаузо-гръцко общество“ той усвоява и румънския наред с езиците, които вече владее – български, турски, френски и гръцки. И тук, както в Самоков, той предприема преустройство на учебната система и отваря трикласно мъжко училище и девическо училище. Още по-активно от Самоков се намесва в борбите за църковна независимост, така че е принуден да напусне града заради местните гръцки архиереи. Така се озовава в Русе (Русчук) и с издействане от Митхад паша писмо заминава за София да търси учителско място.

В късната есен на 1867 г. той е в Кюстендил, където също застава начело на бунтовете на българското население срещу гръцките владци и отстоява правата му пред османските власти с други първенци на града. Тук също развива широка просветна дейност, основава през 1869 г. читалище „Искра“. След три години, когато се завръща в родния си град през лятото, е поканен да остане като учител, така че от есента на 1870 г. се установява там. Наред с реорганизирането на училището създава читалище „Напредък“ след събрание на 7 януари 1871 г. (Рождество) и е в центъра на учредяването на таен революционен комитет.

Преди да станат разкритията след обира на хазната в Арабаконашкия проход, той напуска града на 14 октомври 1872 г. Съвсем като в сюжет от приключенски филм той е изпратен от каймакамина на Орхание в делегация да издири извършителите на обира, смятани за външни разбойници, във Влашко. Така по неочаквано стечение на обстоятелствата (и с умело лавиране) се измъква от преследване и заточение и се слага начало на дейността му в емиграция – отново на учител и съратник в революционната дейност. След месеци обиколки из Румъния или Новорусия, за да избегне екстрадирането си и предаването на османското правосъдие, в края на пролетта на 1873 г. се установява в Браила. По това време Васил Друмев взема решение да приеме свещенически сан, и Тодор Пеев поема от него както директорството на българското училище в града, така и деловодството на „Периодическо списание“ на наскоро учреденото Българско книжовно дружество. Под редакцията на Тодор Пеев то се съхранява и излизат кн. IX–X (1874) и кн. XI–XII (1876).

След Априлското въстание вестите от българските краища преобръщат всички начинания и живота на емиграцията. Дори училището преустановява работа, а главният учител напуска. От лятото на 1876 г. той замисля издаването на вестник с новини за положението в родината и да активизира общественото мнение.²

В началото на 1877 г. Тодор Пеев е в Браила, но с обявяването на Руско-турската война е с настъпващите войски като секретар-помощник на командващия Семьоновския лейбгвардейски полк. С навлизането в българските земи е натоварен с управлението на русенските села Мечка, Пиргос и Батин и така става един от първите българи, получили административно назначение в новоосвободените земи. Според сверките от кореспонденцията му и различни източници можем да възстановим следната последователност на първите му назначения:

1878 г.: председател на Окръжния съвет в Орхание;

1880 г.: окръжен управител във Варна; в Свищов;

1881–1883 г.: главен секретар на Държавния съвет;

С неуточнена дата е назначението като окръжен управител в Златица, Кюстендил и Плевен и като чиновник с особени поръчения в Министерството на вътрешните работи.

1882 г.: уволнен и пенсиониран;

1888 г.: административен инспектор;

1894 г.: Окръжен управител във Варна;

Август 1899 г. – май 1901 г.: княжески търговски агент в Скопие.

Многобройни са високите постове, които заема Тодор Пеев, но все за кратък период от няколко месеца. Има и дълги периоди без данни за назначение. Запазено е и негово писмо от 8 август 1889 г. до Захари Стоянов от последните му дни, с което му отправя молба да бъде назначен като учител, какъвто е бил дванайсет години.³

През целия следосвободенски период Тодор Пеев има статута на действителен член на Българското книжовно дружество и двукратно се връща към своята длъжност на деловодител. Под негова редакция излизат три книжки – X, XI и XII от 1884 г., шестте книжки XIII–XVIII от 1885 г. и кн. LVII (57) от август 1898 г. При кореспонденцията им през 1885 г. Тодор Пеев предлага на председателя Марин Дринов да прави преводи, за да получи хонорар, тъй като не е на служба.

За възрожденеца завръщането в родината е и възстановяване на семейството и преместване в столицата.

ДИСКУСИЯ

В скицираните етапи от живота на Тодор Пеев можем да очертаем следните пет мотива за това прекосяване на пространства: в търсене на по-добро образование; учителски назначения; революционна дейност; емиграция; професионални задачи и постове. Ще сумираме отбелязаните дотук места, като допълним с още детайли.

1. В търсене на по-добро образование

Етрополе – Ловеч – София – Цариград

2. Учител

Самоков – Силистра – Кюстендил – Етрополе – Браила

Придвижването от едно селище до друго е било свързано с престой и в други места. Например след напускането на Силистра се озовава в Русчук, откъдето пътува до София и едва там получава назначението за Кюстендил. Освен в тези центрове главният учител е посещавал и училищата в околните села. Например от Кюстендил той пътува до Радомир, за да присъства на училищния изпит през декември 1869 г. От Кюстендил пътува до Цариград, за да се срещне с руския посланик граф Игнатиев и да издейства стипендии за двама ученици и една ученичка. Или отскача до София, за да се снабди с нужните му книги. Друго пътуване до София прави с група представители на града, задържани поради общоградските вълнения срещу гръцкия владика.

3. По комитетски дела

Макар че това са тайни маршрути, оказва се, че именно за тях са запазени най-много преразкази, както и спомени от самия Тодор Пеев. Като представител на вътрешната организация, натоварен с пълномощия от 11 комитета, той взема участие в учредителното събрание на БРЦК, свикано в Букурещ на 29 април 1872 г. Именно той е протоколчик на събранието.

Това пътуване е един от сензационните епизоди, сякаш излезли от приключенски роман. За дните на своето отсъствие Тодор Пеев съумява да намери оправдание, като се нагърбва с послание на етрополските първенци до валията в Русчук. Маршрутът му започва по стария път от Етрополе до Никопол, откъдето пътува до Русчук, но оттук през Гюргево първо се отбива в Букурещ и участва в заседанията на БРЦК от 29 април до 4 май (тъкмо той е протоколчик на заседанията). След това от Букурещ през Гюргево се връща в Русе и изпълнява мисията да предаде писмото, с което етрополци се опитват да получат по-благоклонно отношение, след като градът им е понижен от околийски център в община и остава встрани от новия път между Русе и София.

През лятото на 1872 г. с пълномощно от комитетите в Етрополе, Орхание и Тетевен, в разрез с разпореждания на Васил Левски, той основава комитет в Кюстендил и посещава Радомир и Крива паланка.

4. Емиграция

Крайова; Одеса; Браила

Пътят на Тодор Пеев и „делегацията“ за търсене на извършилите обира в Арабаконак следва стария търговски път от Етрополе – Оряхово – Бекет – Крайова. По този път в миналото са се изтеглили мнозина българи и е имало цял български квартал в Крайова. По оставените данни трудно бихме могли да проследим последвалото му придвижване из Румъния или Новорусия. Вероятно първите месеци са период на укриване в различни селища с български преселници. След установяването в Браила са известни два маршрута, свързани с дейността му: до Букурещ за участие в събрание на БРЦК (20–21 август 1874 г., на което е отново протоколчик) и до Одеса в началото на 1875 г. във връзка с възстановяването на финансовите въпроси около капитала на Българското книжовно дружество. По запазената му кореспонденция обаче можем да очертаем много по-широк ареал, например покрай продължаването на революционната

подготовка разменя писма с редица българи в емиграция. Още по-широк ареал покрива кореспонденцията му за разпространението на „Периодическо списание“ и за установяването на международни връзки на научното дружество: не само до българските земи, а и до Цариград, Загреб, Виена, Прага и Писек в Чехия...

5. Административни постове

Без следване на точна хронология и изчерпателност (поради липса на изследвания по темата досега) тук ще изброим: Орхание, Варна, Свищов, София, Златица, Кюстендил, Плевен, София, Варна, София, Скопие, София.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дейността и житейските маршрути на Тодор Пеев прокарват връзки с най-отдалечени точки от българското пространство, сякаш обединявайки ги в едно. Някои от маршрутите произтичат от естествените цели на израстването и образованието или търсенето на работно поприще, а други, като емиграцията, са принудително наложени. Тази мобилност разкрива особената гъвкавост на възрожденския човек, който с лекота напуска традиционните рамки и поема риска на новото и утвърждаването на своите жизнени идеали и цели. Към тази пространствена мобилност трябва да добавим и високата езикова компетентност (освен родния български, и на турски, френски, гръцки и румънски), която е съпроводена и с познаване на стереотипите на общуване на различните етнокултурни общности на Балканите и движението по социалната стълбица при различния тип комуникация.

Като разностранна космополитна личност се разкрива Тодор Пеев и в творческите си начинания. Макар драмата „Фудулеску“ да остава в архив, със задна дата тя влиза в ползването на изследователите с разглеждането на проблема за отношенията между свое и чуждо и със задълбочения анализ на нравствените дилеми пред модерния човек, излязъл от еднозначните прости решения. Конфликтите се разиграват също в модерна космополитна среда и разкриват светоусещането на градския човек. Личната история на Тодор Пеев има значение не само за припомняне на приносите му за епохата на Възраждането, но и е подстъп към по-задълбочено опознаване на ценностите и антропологията, оформени от тази епоха, а с това – на многообразието на националната традиция.

БЕЛЕЖКИ

1. Освен посочените по-горе източници на документални романизовани биографии информация може да се получи от краеведски изследвания като: Петков, П. В. Етрополе през отминалите времена. Изток-Запад, 2005, 212–221. Или от запазената кореспонденция: Архив на Възраждането. 1908. Том I. Документи по политическото Възраждане. Под редакцията на Д. Т. Страшимиров. Държавна печатница, 1908; Документи за историята на Българското книжовно дружество 1868–1876, т. I. Съст. П. Миятев, Г. Димов. Издателство на БАН.

1958; Документи за историята на Българското книжовно дружество 1878–1911, т. II. Съст. Ив. Снегаров, П. Миятев, Д. Велева, Д. Върбалянска, Л. Костадинова. Издателство на БАН. 1966; Думи от букви. Кореспонденцията между В. Д. Стоянов, М. Дринов, Гр. Начович, В. Друмев и Т. Пеев (1878–1910). Съст. К. Божанова. Ак. изд. Марин Дринов. 2005.

Подборка от Тодор-Пееви писма, наред с неговите мемоарни и автобиографични записки и литературното му творчество, е издадена в: Пеев, Т. Съчинения. Съст. и ред. Д. Леков, Ив. Сестримски. София: Изд. БАН, 1976.

2. На 5 юни 1876 г. излиза първият брой на вестник „Възраждане“ – двуезично издание с материали на български и френски, списвано заедно със Светослав Миларов – съученик от френския лицей, и Иван Драсов, а Тодор Пеев е негов „управител и отговорник“. Обърнато към международната публика, изданието обаче няма солидна финансова подкрепа и се опира основно на средствата на своя „управител“. Последният, 25-и брой излиза на 12 ноември 1876 г. (Getova, 2005, 153–170).

3. Писмото се съхранява в НБКМ – БИА, II А 8852. Препечатано е в: Тодор Пеев. Съчинения. Съст. и ред. Д. Леков, Ив. Сестримски. София: Изд. БАН, 1976, с. 211.

REFERENCES

- Getova, E. (2005). *Zhurnalistichestki ezitsi na Vazrazhdaneto (balkgaro-frenski konteksti)*. [Revival Journalism Languages]. Faber. [Гетова, Е. (2005). *Журналистически езици на Възраждането (българо-френски контексти)*. Фабер.]
- Kyulanov, D. (2018). *Samokovskiyat uchilisten pravilnik, sastaven 1861 g. ot Todor Peev*. [Samokov's School Code From 1861]. Samokov, Gradski istoricheski muzey. [Кюланов, Д. (2018). *Самоковският училищен правилник, съставен 1861 г. от Тодор Пеев*. Самоков, Градски исторически музей.]
- Lekov, D. (1978). *Todor Peev. Stranitsi ot zhivota i sadbata na edin vazrozhdenez.* [Todor Peev. Pages from the life and destiny...]. Izdatelstvo na OF. [Леков, Д. *Тодор Пеев. Страници от живота и съдбата на един възрожденец*. Издателство на ОФ.]
- Peleva, I. (1999). *Vazrozhdenskoto i postvazrozhdenskoto v dramata "Fudulesku" ot Todor Peev*. [Revival and post-Revival in Todor Peev's drama "Fudulescu"]. *Literaturna misal*, 5–6, 144–155. [Пелева, И. (1999). *Възрожденското и поствъзрожденското в драмата „Фудулеску“ на Тодор Пеев*. *Литературна мисъл*, 5–6, 144–155.]

THE ROUTES OF A NATIONAL REVIVAL TEACHER AND REVOLUTIONARY (TODOR PEEV, 1842–1904)

Abstract: Todor Peev is a prominent figure in both the National Revival education and the struggles for national independence. The aim of this essay is to outline the paths of his activities within the Ottoman Empire and in exile, before and after the Liberation. It was not until a century later that his dramaturgy was rediscovered. By retracing Todor Peev's routes, we can reconstruct the picture of human mobility during that period and outline its main motivations: the search for a better education, the teaching profession, revolutionary activities, forced emigration, and civil service appointments. In contrast to the notion of traditional sedentary life, the Revival-era person moved freely through space, pursuing his goals. By recalling details from the biography of the Etropole's teacher, we pay tribute not only to his contribution to the revolutionary and enlightenment ideals. His personal story is instance revealing the ethno-cultural and linguistic diversity of the National Revival era.

Keywords: Todor Peev; mobility; National Revival-era teacher; revolutionary; emigration

Assoc. Prof. DSc Maya Gorcheva

ORCID 0000-0002-4526-6799

University of Library Studies and Information Technologies

Sofia, Bulgaria

E-mail: m.gorcheva@unibit.bg